

СЕКЦІЯ 5

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

СПЕЦИФІКА АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

SPECIFICS OF ADOLESCENT AGGRESSIVENESS: GENDER ASPECT OF RESEARCH

У статті продемонстрований теоретичний огляд проблеми агресивності у працях вітчизняних та закордонних вчених в галузі психологічної науки. Аналіз психологічної літератури засвідчив, що феномен агресивності є досить вивченим явищем. Агресивність підлітків науковці розглядають як цілеспрямований намір завдати шкоди іншій особі, який виражається шляхом вербальної та фізичної агресії, що спричинені незадоволенням потреб і бажань підлітків. Напрацювання дослідників показують, що частими причинами виникнення агресивності у підлітків є специфіка взаємовідносин у сім'ї, особливості виховання, вплив однолітків та соціальних мереж.

Наведено результати емпіричного дослідження особливостей агресивної поведінки осіб підліткового віку з урахуванням гендерної ознаки. Емпіричною базою вибірки виступили учні 8-х класів віком 13–14 років. Загальна чисельність досліджуваних становила 40 осіб. Досліджувані були розподілені за ознакою статі. До першої групи увійшло 19 хлопців, до другої – 21 дівчина.

Для досягнення поставленої мети дослідження був використаний «Опитувальник рівня агресивності», авторами якого є А. Басс та А. Даркі, адаптований А. Осницьким, а також тест «Оцінка агресивності у стосунках» А. Ассінгера. Встановлено, що для хлопців підліткового віку характерними є схильності до застосування різноманітних форм активної агресії – фізичної, вербальної, непрямой. Вони нестримані у ситуаціях підвищеної емоційності, відчують дратівливість, коли їх очікування не справджуються. Це негативно налаштовує їх та робить непередбачуваними. У процесі комунікації хлопці більш збуджені, що демонструє їх здатність швидко переходити до агресивної поведінки. Отримані дані у групі дівчат підліткового віку засвідчили, що їм властиве відчуття провини за ситуації, які характеризуються конфліктністю. Дівчата досить часто ініціюють конфлікти через свою схильність до пліткарства. Дівчата є досить підозрілими у контактах з оточуючими. Вони схильні уникати осіб, які викликають у них недовіру та занепокоєння. Досить часто поведінка дівчат підліткового віку сприймається однолітками як ворожа.

Ключові слова: агресивна поведінка, агресивність, вербальна агресія, дівчата, під-

літки, підлітковий вік, фізична агресія, хлопці.

The article demonstrates a theoretical overview of the problem of aggression in the works of domestic and foreign scientists in the field of psychological science. An analysis of the psychological literature has shown that the phenomenon of aggression is a fairly common and studied phenomenon. Adolescent aggression is seen by researchers as a deliberate intention to harm another person, which is expressed through verbal and physical aggression caused by dissatisfaction with the needs and desires of adolescents. Researchers have shown that a common cause of aggression in adolescents is the specifics of family relationships, upbringing, the influence of peers and social networks.

The results of an empirical study of the characteristics of aggressive behavior of adolescents, taking into account gender. The empirical basis of the sample were 8th grade students aged 13 to 14. The total number of subjects was – 40 people. The subjects were divided by sex. The first group included boys in the number of 19 people, the second group included girls – 21 people.

To achieve this goal, the method "Questionnaire of the level of aggression by A. Bass and A. Darki in the adaptation of A. Osnitsky and the test "Assessment of aggression in relationships" by A. Assinger was used. It is established that adolescent boys are characterized by tendencies to use various forms of active aggression, namely: physical, verbal, indirect. They are quite unrestrained in situations of heightened emotionality, feel irritable when their expectations are not met, which makes them quite negative and unpredictable. In the process of communication, boys are more excited, which demonstrates their rapid ability to behave aggressively. The data obtained in the group of adolescent girls showed that they have a sense of guilt for situations characterized by conflict, they are often the initiators of conflicts because of their propensity to gossip. Girls are quite suspicious in contact with others, they tend to avoid people who cause them distrust and concern. Quite often the behavior of adolescent girls is perceived by peers as hostile.

Key words: aggressive behavior, aggression, verbal aggression, girls, teenagers, adolescence, physical aggression, boys.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.31.35>

Білюченко Ю.М.

аспірантка

Харківський національний університет внутрішніх справ

Науковий психологічний простір переповнений різноманітними дослідженнями з проблеми агресивності. Наукову спільноту вже давно почали хвилювати питання причин

та механізмів виникнення агресії, оскільки вона досить часто має деструктивний характер та може завдати як фізичної шкоди, так і психологічних чи моральних збитків. Особливо

гостро стоїть питання специфіки підліткової агресії, оскільки в засобах масової інформації досить часто лунають новини про вияви підліткової агресивної поведінки щодо інших людей. Актуальність дослідження зумовлена ще й тим, що в умовах пандемії підлітки, перебуваючи ізольовано, схильні проявляти агресію через інші джерела, зокрема через соціальні мережі, що неупинно веде до негативних наслідків. Заради своєчасного запобігання подібним випадкам та через нагальну потребу зберегти молоде покоління від агресивної діяльності необхідно емпірично дослідити феномен агресивності на вибірці осіб підліткового віку з урахуванням їхніх ґендерних розбіжностей.

У психологічній науці багато сучасних емпіричних досліджень присвячено підлітковій агресії. Наприклад, дисертаційне дослідження К. Сергеевої на вибірці важковиховуваних підлітків показало, що під агресивною поведінкою варто розуміти комплекс систематично повторюваних дій, які виражаються шляхом вербальної та фізичної агресії, що спричинені незадоволенням потреб і бажань підлітків, що неупинно веде до небезпеки та саморуйнування [7, с. 180].

Цікавою є думка О. Вдовіченко, котра встановила, що агресивна поведінка підлітків може бути одним із чинників виникнення ризикованої поведінки. Дослідниця вперше емпірично довела, що схильність до ризику в кожному віковому періоді регламентується сукупністю особистісних характеристик. Для підлітків доміантними є такі характеристики: тривожність, вербальна та аутоагресія, креативність тощо [2, с. 5].

Не менш негативним явищем є те, що фахівці юридичної психології в агресивному поводженні підлітків вбачають негативну тенденцію до злочинної та протиправної поведінки. Так, О. Свириденко досліджувала питання психолого-правових причин скоєння насильницьких злочинів особами підліткового віку. Дослідниця дійшла висновку, що агресія та агресивність є різними поняттями за своєю суттю, хоча вони мають спільний механізм виникнення. Агресія є поведінковою реакцією навмисно заподіяти шкоду, а агресивність виступає рисою особистості, яка свідчить про готовність до ворожої поведінки. Науковиця резюмує, що в скоєнні насильницьких злочинів неповнолітніми важливу роль відіграє їхня схильність до руйнівної, агресивної, ворожої поведінки, яка має на меті заподіяння шкоди іншій особі [6, с. 124].

Доволі велика кількість робіт закордонних вчених, присвячена підлітковій агресії, містить в собі припущення стосовно ролі сім'ї та типів сімейних стосунків як важливих чинників виникнення подібних поведінкових реакцій. Так, деякі вчені причиною виникнення агре-

сивності у підлітків вважають характер взаємовідносин та тип сім'ї, в якій проживає молодь. Закордонні вчені наголошують, що загальна агресія не залежить від територіального місця проживання, однак для сільської місцевості властиві прояви вербальної агресії [10]. Однак у дослідженні Т. Сідху та співавторів 2019 року не було виявлено зв'язку між показниками агресивності та типом сім'ї, у якій проживає підліток. Дослідники встановили значущий зв'язок між загальною агресією, вербальною агресією та ворожістю серед міської молоді порівняно з молоддю, яка проживає у сільській місцевості [11]. Деякі науковці вважають, що найпоширенішим видом агресії підлітків є бійки, які дозволяють їм зняти психоемоційне напруження, що свідчить про високий рівень схильності до фізичної агресії [9].

Експериментальне дослідження Л. Бегази та В. Трофимчук засвідчило, що високий рівень агресивності спостерігається у підлітків, які мають проблемні взаємовідносини зі своїми родинами. Особливого значення дане питання набуває в контексті вивчення підлітків з адиктивною поведінкою, адже вони більшою мірою схильні до деструктивних дій, на відміну від тих підлітків, стосунків яких в родині є позитивними та гармонійними. Дослідниці резюмують, що подальше вивчення феномену агресії здатне поглибити наявні знання для розробки корекційної програми допомоги підлітками, які поводять себе агресивно, та їхнім родинам [1, с. 217].

Цікавою є думка Н. Гребінь та М. Федчун, котрі зазначають, що можливими причинами виникнення агресії у підлітків є бажання захиститися, тобто не стати жертвою насильства або нападу. У такому випадку спрацьовує механізм захисту від болісних переживань та страждань. Автори говорять, що постає необхідність комплексної розробки відповідних програм, котрі будуть базуватися на профілактиці соціальних страхів у підлітків, оскільки вони занадто переймаються тим, яке вони справляють враження на оточуючих [3, с. 124].

Н. Шеленкова та Л. Гасанова зазначають, що часта зміна настрою та нестабільна емоційна сфера особистості підлітків призводять до агресивної поведінки та булінгу. Від того, як сприймають підлітків однолітки, будуть залежати їхні поведінкові реакції – агресивні чи врівноважені. Дослідниці впевнені, що характер взаємовідносин у групі впливає на самооцінку, впевненість у собі та настрої в цілому [8, с. 282–283]. Схожої точки зору дотримується З. Кісіль, яка зазначає, що агресивну поведінку в осіб підліткового віку провокують такі фактори: особливості виховання в сім'ї, особливості виховання в соціальних інституціях, вплив однолітків та інтернет-мереж

[4, с. 37]. У закордонних емпіричних дослідженнях наголошується, що не менш важливим фактором, що впливає на агресивну поведінку підлітків, є надмірний батьківський контроль, фізичні покарання, приниження з боку рідних та статус, який підлітки займають у своєму оточенні [12].

Метою статті є емпіричне дослідження особливостей агресивної поведінки осіб підліткового віку з урахуванням ґендеру. Відповідно до зазначеної мети були поставлені такі завдання: 1) провести аналіз наукового стану проблеми агресивної поведінки в підлітковому віці у вітчизняній та закордонній психології; 2) визначити диференційні прояви агресії підлітків з урахуванням ґендерних розбіжностей; 3) визначити рівень агресивності підлітків з урахуванням ґендерних розбіжностей.

Емпіричною базою вибірки виступили учні 8-х класів віком 13–14 років. Загальна кількість досліджуваних становила 40 осіб. Досліджувані були розподілені за ознакою статі. До першої групи увійшло 19 хлопців, до другої – 21 дівчина.

У дослідженні були використані два психодіагностичних інструменти:

1) методика «Опитувальник рівня агресивності Басса – Даркі» (автори А. Басс та А. Даркі) в адаптації А. Осницького, що містить 75 тверджень та дозволяє встановити рівень агресії й диференціювати прояви ворожості, які відбиваються у восьми шкалах: «фізична агресія», «вербальна агресія», «непряма агресія», «негативізм», «дратівливість», «схильність до підозр», «образа», «відчуття провини». За допомогою опитувальника можна прорахувати індекс агресивності та ворожості [5, с. 14–19];

2) тест «Оцінка агресивності у стосунках» А. Ассінгера, що містить 20 питань, на які необхідно вибрати один із трьох варіантів відповідей. Даний тест дозволяє з'ясувати особливості взаємодії особи з оточенням та виявити специфіку комунікації з іншими людьми. Підрахунок балів дозволяє визначити рівень агресивності – низький, середній та високий [5, с. 24–27].

Математико-статистична обробка результатів дослідження здійснювалася за допомогою t-критерія Стьюдента для незалежних груп

та (ϕ) кутового перетворення Фішера. Результати дослідження наведені в таблиці 1.

Отримані результати показали, що за шкалою «фізична агресія» були встановлені значущі відмінності у хлопців порівняно з дівчатами ($5,01 \pm 0,96$ проти $2,22 \pm 0,99$; $p \leq 0,05$). Можна сказати, що підлітки-хлопці схильні до прояву фізичної агресії та мають досвід застосування фізичної сили проти іншої особи.

За шкалою «вербальна агресія» у хлопців порівняно з дівчатами зросли показники прояву словесних образ ($7,89 \pm 0,87$ проти $5,22 \pm 0,89$; $p \leq 0,05$). Дані свідчать, що хлопці підліткового віку досить часто звертаються до словесних погроз, крику та залякувань з метою демонстрації власної значущості та авторитету серед однолітків.

За шкалою «непряма агресія» у досліджуваних групах не було виявлено значущих відмінностей. У групі хлопців показник склав $8,01 \pm 0,92$, у дівчат – $7,33 \pm 0,94$. Отже, можемо сказати, що як для хлопців, так і для дівчат характерне використання прихованої агресії, що виражається в деструктивній поведінці, тобто у підлості, пліткарстві, каверзності, задрощах тощо.

За шкалою «негативізм» показник у групі хлопців склав $3,09 \pm 1,02$, у дівчат – $3,55 \pm 1,00$. Значущі відмінності за даною формою агресивності не були встановлені, що дозволяє нам резюмувати однакову властивість опонувати та бунтувати незалежно від ознаки статі. Тобто хлопці та дівчата здатні протистояти авторитету та дорослим за допомогою відповідної поведінки залежно від ситуації.

За шкалою «дратівливість» були встановлені значущі розбіжності у групі хлопців порівняно з дівчатами ($6,11 \pm 0,93$ проти $3,17 \pm 0,97$; $p \leq 0,05$). Це вказує на те, що хлопці-підлітки готові до прояву негативних почуттів за найменшого збудження (запальність, грубощі, брутальність, різкість).

Показники за шкалою «схильність до підозр» не мають значущих розбіжностей. Однак у дівчат порівняно з хлопцями ($4,88 \pm 0,99$ проти $3,72 \pm 1,01$) даний параметр має тенденцію до зростання. Такий результат свідчить про те, що дівчатам підліткового

Таблиця 1

Показники прояву агресивності серед хлопців та дівчат підліткового віку ($M \pm m$)

Шкали	Хлопці	Дівчата	t	P
Фізична агресія	5,01±0,96	2,22±0,99	2,03	0,05
Вербальна агресія	7,89±0,87	5,22±0,89	2,15	0,05
Непряма агресія	8,01±0,92	7,33±0,94	0,52	-
Негативізм	3,09±1,02	3,55±1,00	0,32	-
Дратівливість	6,11±0,93	3,17±0,97	2,19	0,05
Схильність до підозр	3,72±1,01	4,88±0,99	0,82	-
Образа	3,45±0,99	6,24±0,95	2,03	0,05
Відчуття провини	3,63±0,99	7,23±1,01	2,55	0,01

віку властива недовіра та обережність щодо людей, оскільки вони переконані в тому, що інші люди можуть завдати їм шкоди, якщо вони не будуть поводитись обережно.

Результати за шкалою «образ» показали значущі результати у групі дівчат порівняно з групою хлопців ($6,24 \pm 0,95$ проти $3,45 \pm 0,99$; $p \leq 0,05$). Можна сказати, що дівчата-підлітки схильні до прояву заздрощів та ненависті до оточуючих, які можуть виникнути як на підставі реальних фактів, так і внаслідок вигаданих дій.

Показники за шкалою «відчуття провини» мають значущі відмінності у групі дівчат порівняно з хлопцями ($7,23 \pm 1,01$ проти $3,63 \pm 0,99$; $p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що дівчата підліткового віку схильні до аутоагресії, тобто вони відчувають провини за свої вчинки, погані слова та дії, що завдає їм болю та страждань. Особливо гостро докори сумління проявляються, коли дівчата впевнені, що саме вони відповідальні за події, які з ними трапилися. Це є негативним явищем, оскільки таке переконання веде до саморуйнування та депресивних станів.

Подальше вивчення було спрямоване на встановлення рівня агресивності та ворожості у досліджуваних хлопців та дівчат підліткового віку. Отримані результати представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Показники рівня агресивності серед хлопців та дівчат підліткового віку ($M \pm m$)

Шкали	Хлопці	Дівчата	t	P
Індекс агресивності	$21,01 \pm 1,14$	$16,55 \pm 1,09$	2,83	0,01
Індекс ворожості	$8,27 \pm 1,09$	$11,66 \pm 1,12$	2,15	0,05

Отримані результати демонструють, що індекс агресивності у хлопців порівняно з дівчатами вірогідно зростає ($21,01 \pm 1,14$ проти $16,55 \pm 1,09$), $p \leq 0,01$. Можна сказати, що підлітки-хлопці схильні до агресивності. Їм притаманне використання фізичної, вербальної та непрямой агресії. Однак за шкалою «індекс ворожості» у дівчат порівняно з хлопцями були встановлені значущі відмінності ($11,66 \pm 1,12$ проти $8,27 \pm 1,09$; $p \leq 0,05$). Можемо стверджувати, що дівчата у конфліктних ситуаціях налаштовані вороже, схильні провокувати конфлікт або підбурювати до нього. Однак дівчата підозріло ставляться до людей і досить часто відчувають свою провини за створення конфліктного середовища.

Подальше дослідження психологічних аспектів агресивності у групах підлітків, котрі були розподілені за гендерною ознакою, базувалося на результатах, отриманих за методикою «Оцінка агресивності у стосунках» А. Ассінгера. Результати наведені в таблицях 3 та 4.

Таблиця 3

Показники рівня агресивності у стосунках серед хлопців та дівчат (%)

Рівні агресивності	Хлопці	Дівчата	Ф	P
Високий	18	1	0,449	
Середній	81	88	0,447	
Низький	1	11	0,147	

Порівняльний аналіз свідчить про те, що високий рівень агресивності спостерігається у 18% хлопців, а у дівчат відповідний показник складає лише 1%. Дані говорять про те, що для вказаного відсотка респондентів характерний високий рівень агресивності у побудові стосунків з оточуючими. Хлопці у взаєминах більш невірноважені та жорстокі. Вони прагнуть домінувати в колективі. Під час спілкування використовують власні методи та правила, а у разі порушення цих правил можуть застосовувати покарання у вигляді лихослів'я або фізичної сили.

Середній рівень агресивності характерний для 88% дівчат, а у хлопців відповідний показник становить 81%. Результати вказують на те, що для вказаного відсотка характерний середній рівень агресивності у міжособистісних стосунках. Тобто більшості хлопців та дівчат підліткового віку властиве перебування у ситуаціях підвищеної конфліктності. Нерідко вони самі ініціюють та провокують конфліктну ситуацію, однак їм вдається її контролювати та балансувати, не доводячи до негативних наслідків. Подібна поведінка свідчить про здорову особистість, яка впевнена в собі.

Низький рівень агресивності властивий 11% дівчат і 1% хлопців. Отже, дівчата порівняно з хлопцями надмірно миролюбні. Вони схильні уникати конфліктів. Можемо припустити, що підлітки, котрі мають низький рівень агресивності, досить часто невпевнені у власних силах і можливостях.

Емпіричне дослідження дозволило виявити рівень агресивності під час спілкування у хлопців та дівчат підліткового віку. Отримані дані відображені у таблиці 4.

Таблиця 4

Показник рівня агресивності серед хлопців та дівчат ($M \pm m$)

Шкала	Хлопці	Дівчата	t	P
Рівень агресивності	$41,63 \pm 1,21$	$36,11 \pm 1,19$	3,25	0,001

Отже, за шкалою «Рівень агресивності» спостерігаються показники на рівні середніх значень в обидвох досліджуваних групах, однак у групі хлопців спостерігаються значущі відмінності порівняно з дівчатами ($41,63 \pm 1,21$ проти $36,11 \pm 1,19$; $p \leq 0,001$). Це свідчить про те, що підлітки-хлопці більш агресивні, ніж підлітки-дівчата в ситуаціях спілкування,

що виражається в їхній неврівноваженій поведінці, частому дратівливому стані, у вербальних проявах агресії через використання ненормативної лексики тощо.

На підставі отриманих результатів були зроблені відповідні висновки. Результати, отримані у групі хлопців, були для нас цілком очікуваними і відповідали теоретичним розвідкам, адже хлопці підліткового віку більшою мірою схильні до використання різноманітних форм активної агресії – фізичної, вербальної, непрямой. Вони нестримані у ситуаціях підвищеної емоційності, відчують дратівливість, коли їх очікування у спілкуванні не справджуються, що робить їх досить негативно налаштованими та непередбачуваними. Що стосується дівчат підліткового віку, то їм притаманне почуття провини за ситуації, які мають конфліктний характер, хоча досить часто подібні конфлікти виникають через їхню схильність до пліткарства, підозріле ставлення до людей, які не відповідають їх стандартам та ідеалам. Досить часто у стосунках це сприймається як вороже ставлення. Феномен агресивності потребує подальшого дослідження в контексті гендерно-вікових особливостей на інших вибірках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бегеза Л.Є., Трофимчук В.В. Особливості впливу взаємин у сім'ї на агресивність підлітків з адиктивною поведінкою. *Психологічний часопис*. 2019. № 5 (12). С. 207–219.
2. Вдовіченко О.В. Психологічні основи ризику особистості в онтогенезі : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2019. 36 с.
3. Гребінь Н.В., Федчун М.Ю. Особливості агресивної поведінки підлітків із підвищеним рівнем переживання страхів. *Габітус*. 2020. № 15. С. 119–124.
4. Кісіль З.Р. Психологічні особливості агресивності у підлітковому віці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологічна»*. 2015. № 1. С. 32–40.
5. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують Типову програму для кривдників : збірник практичних матеріалів / авт.-упор. : О. Степанюк, О. Мельниченко. Київ, 2020. 132 с.
6. Свириденко О.А. Психолого-правова характеристика тяжких насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2018. 222 с.
7. Сергеєва К.В. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2016. 368 с.
8. Шеленкова Н.Л., Гасанова Л.І. Прояви булінгу серед учнів підліткового віку: психологічна характеристика учасників. *Габітус*. 2020. № 19. С. 278–283.
9. Rizki M., Hidayati N.O., Amrullah Afif. The Tendency of Aggressiveness in Adolescents in Sumedang. *Journal of Nursing Care*. 2021. Vol. 4. № 1. P. 243–250.
10. Socio-demographic factors and aggressive behavior among youths / N.G. Sameeta, Ng.Z. Chanu, L.R. Singh, R.K. Singh. *Global Journal For Research Analysis*. 2018. № 7. P. 75–77.
11. Aggression among adolescents—Across-sectional study / T.K. Sidhu, P. Kaur, N.K. Sangha, A.S. Bansal. *Adesh Institute of Medical Sciences and Research*. 2019. № 1 (1). P. 21–26.
12. Deviant peer affiliation as an explanatory mechanism in the association between corporal punishment and physical aggression: a longitudinal study among Chinese adolescents / J. Zhu, C. Yu, Z. Bao, Y. Jiang, W. Zhang, Y. Chen et al. *Journal of Abnormal Child Psychology*. 2017. № 45. P. 1537–1551.